

Prantner Zoltán – Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar

A marxista Dél-Jemen egy szocialista ügynök leírása alapján

A 20. század második felében, mintegy 23 éven át állt fenn az Arab-félszigeten az arab világ egyetlen marxista–leninista állama, a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság (JNDK). Az országról azonban, aminek már önmagában a léte és sajátos működése is kuriózumnak számított, napjainkban keveset lehet tudni. Az észak-jemeni vezetés mindent megtett annak érdekében, hogy saját képére formálja a déli részt a két jemeni állam 1990-ben bekövetkezett egyesítése, valamint a mintegy két és fél hónapos 1994-es polgárháború után. Emiatt többnyire sematikus és szubjektív megállapítások maradtak fenn a köztudatban a szocialista államépítés kísérletéről, amelyek döntően a kudarckra összpontosítanak, megfedkezve közben a körülményekről és a kihívásokról.

Kétségtelen, hogy a szanaai vezetés részéről megfogalmazott és tudatosan táplált kritikáknak van alapja abban a tekintetben, hogy a JNDK világviszonylatban a korszak egyik legszegényebb állama volt,¹ s a szegénység különböző aspektusai a korabeli magyar külügyi források, valamint az arab állam területén rövidebb-hosszabb időt eltöltött magyar állampolgárok beszámolóiban/visszaemlékezéseiben is felbukkantak. Megkérdőjelezhetetlen tény az is, hogy a hátrányok leküzdésében a szocialista államok megpróbálták aktívan közreműködni, aminek a hátterében egyértelműen a sajátos szovjet geostratégiai érdekek érvényesítésének szándéka húzódott meg.² A hidegháborús korszak körülményei és sajátos dinamikája azonban nemcsak az állam orientációjára, hanem annak létére és működésére is komoly befolyást gyakorolt. Ebben a tekintélyes hitelek és segélyek mellett megkerülhetetlen szerepük volt a szocialista államok szakértőinek is, akik a helyszínen próbálták az állam- és gazdaságépítés folyamatát elősegíteni.

A JNDK-nak nyújtott szocialista támogatásba Magyarország gyakorlatilag már a dél-arábiai állam 1967-es függetlenné válását követően bekapcsolódott, ami az 1970-es évek folyamán jellegét, mértékét és intenzitását tekintve folyamatosan bővült. Ennek keretében magyar szakértőket is küldtek a JNDK-ba, ahol jelen tanulmány primer forrása két évet dolgozott a TESCO³ vízügyi szak-

¹ Az egy főre jutó GDP 1977-ben még mindig csak 320 dollár volt. Brehony 2011: 64.

² Földrajzi elhelyezkedése okán Dél-Jemen ideális hídfőállásnak tűnt Moszkva számára az Arab-félszigeten történő befolyásszerzésre, valamint az afrikai kontinensre történő behatolás-hoz. Az ádeni kikötő használata emellett kiváló lehetőséget biztosított a Vörös-tenger bejáratát képező Báb el-Mandeb szoros ellenőrzésére, ezáltal pedig a Szezi-csatornán zajló hajóforgalom figyelemmel kísérésére is.

³ A TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Irodát 1962-ben alapította meg a Külkereskedelmi Minisztérium. Fő profilja – ahogyan arra angol elnevezése (Technical and

értőjeként. Az ott töltött idő alatt módjában állt egészen közletről és alaposan megismerni a jemeni embereket, szokásokat és mindent, ami a sajtóból, rádióból, könyvekből kimaradt. Tapasztalatairól „Dunhill” fedőnéven jelentett a magyar állambiztonsági szerveknek, amely jelentések nemcsak a JNDK területén élő és dolgozó magyar közösség mindennapjaiba nyújtanak betekintést, hanem általuk részletekbe menően megismerhetjük a dél-jemeni körülményeknek a hivatalos nyilatkozatokkal gyakran szöges ellentétben álló, vagy legalábbis elhallgatott oldalait is.⁴

A MAGYAR-DÉL-JEMENI KAPCSOLATOK AZ 1980-AS ÉVEK ELEJÉN

Magyarország a Dél-jemeni Népköztársaságot nem sokkal annak 1967. november 30-án történt létrejöttét követően, december 2-án ismerte el önálló, független államnak. Nem sokkal később, december 18-án nagykövetségi szinten alakított ki diplomáciai kapcsolatot az arab állammal.⁵ Az elkövetkező években dinamikusan fejlődtek a kapcsolatok a két ország között. Jól mutatták ezt többek között az egyes szakminiszterek és más párt-, állami és gazdasági vezetők kölcsönös látogatásai, amelyeket rendszeresen bonyolítottak le a partnerállamban. Ebben a tekintetben a magyar fél részéről kiemelendő volt Losonczi Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének 1970-es és 1975-ös látogatása,⁶ vagy Czinege Lajos honvédelmi miniszter és Szabó János, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium államtitkárának dél-jemeni tárgyalásai 1979-ben. A dél-jemeniek részéről ugyanekkor Ali Násszer Mohamed Al-Hasszáni miniszterelnök 1973 februárjában, 1977 júliusában és 1978 januárjában járt Magyarországon, ahol megbeszéléseket folytatott a dél-jemeni állam kereskedelmi, belügyi, valamint oktatási minisztere, és a Rádió elnöke is.⁷

A magyar–dél-jemeni relációban a kereskedelemi szempontok rendkívül elhanyagolhatónak bizonyultak. Néhány kisgép – kis Diesel-motorok és szivattyúk – értékesítésétől eltekintve üzletet gyakorlatilag alig lehetett kötni, s a bilaterális kereskedelmi kapcsolatok bővítését pedig behatárolta a megfelelő

Scientific Cooperation) is utalt – a kormányközi tudományos és technikai együttműködés koordinálása volt. Szerteágazó feladatkörében kiemelt prioritással bírt a Magyarország és a fejlődő országok között létrejött műszaki-tudományos együttműködési megállapodások végrehajtása, aminek keretében mintegy 8500 magyar szakember foglalkoztatását szervezte meg és bonyolította le a szerződéses 57 állam valamelyikében az 1980-as évek végéig. Lásd N. N. 2023.

⁴ Dunhillre a tanulmányban a továbbiakban is csak a fedőnéven hivatkozunk.

⁵ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 222/1967. sz. határozata, 1967. december 1. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-111/004374/7/1967. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 227/1967. sz. határozata, 1967. december 20. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-111/004374/8/1967.

⁶ Losonczi Pál 1970-ben csak átutazóban érintette Dél-Jement afrikai körútja alatt, amikor Dar es-Salaamból az Egyesült Arab Köztársaságba tartva egy másfél órás kitérő erejéig megszakította útját. Az 1975-ös látogatással kapcsolatban: Szabó 1975.

⁷ MNL-OL-XIX-J-1-j TÚK. 72. d. 70-181/001224/1/1980. Ismertető a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságról és a magyar–JNDK kapcsolatokról, 1980. június.

dél-jemeni exportcikkek hiánya. Dél-Jemen nem rendelkezett feltárt nyersanyagokkal, amelyek lehetővé tették volna az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének kiegyensúlyozását. Ráadásul a devizahiány miatt állami tenderek nem kerültek kiírásra, a minisztériumok pedig elsősorban segélyszállításokat és kedvezményes kormányhiteleket⁸ vártak Magyarországtól, ami egyértelműen megmutatkozott az 1973. április 19-én aláírt államközi szerződésekben is.⁹

A két állam viszonyát emiatt inkább a politikai érdekek, semmint gazdasági szempontok határozták meg. Magyarországot – a többi szocialista országhoz hasonlóan – alapvetően a szovjet geostratégiai érdekek érvényesítését támogató, döntően ideológiai alapokon nyugvó szolidaritási politika folytatása jellemezte, amikor kialakította műszaki-tudományos együttműködését a dél-jemeni állammal. Így a kapcsolatokat szabályozó, az időközben bekövetkezett változások alapján két évenként megújított munkaprogram keretében Áden kérésére Magyarország jelentős számban vállalta szakértők térítésmentes kiküldését, illetve dél-jemeni ösztöndíjasok fogadását az 1980-as évek elején. Az 1977 áprilisában aláírt tájékoztatási egyezmény értelmében Budapest emellett a helyi tömegtájékoztatás támogatására vállalta dél-jemeni televíziós szakemberek magyarországi továbbképzését is. A két állam rádiója hivatalosan is együttműködési megállapodást írt alá egymással két évvel később, ami a szakemberek képzése mellett kiterjedt a technikai segítségnyújtásra is. Mindezen túl Magyarország – a dél-arábiai állam kritikus egészségügyi helyzetére tekintettel – rendszeresen fogadott pácienseket is gyógykezelésre a szintén 1977 áprilisában aláírt egészségügyi megállapodásnak megfelelően.¹⁰

A polgári jellegű együttműködés mellett kiemelt figyelmet élveztek a két ország katonai kapcsolatai is. Ezen a téren a dél-jemeni fegyveres szervekre – azaz a hadseregre, a belügyi szervekre és a népi milíciára – teljes körűen kiterjedő térítésmentes magyar támogatás értéke 300 millió dollár volt 1972–1980 között.¹¹

⁸ Dél-Jemen külföldi támogatásoknak való kiszolgáltatottságát jól érzékeltette, hogy az első öt-éves terv időszaka alatt (1974. április–1978. december) az összes állami befektetés mintegy 78%-át külföldi segélyekből vagy hitelekkel finanszírozták. Külön figyelemre méltó volt utóbbiak megoszlása: 61%-uk a szocialista országokból származott, 21%-uk érkezett arab országokból és pénzügyi alapoktól, 6%-át folyósították nemzetközi szervezetek és alapok, 12% pedig egyéb finanszírozási forrásokból (segélyekből és különböző szolidaritási megnyilvánulásokból) származott. Naumkin 2021: 10.

⁹ A megállapodás keretében Magyarország összesen 18 millió dollár kormányhitelt ajánlott fel a JNDK-nak az aláírást követő öt éves periódusban magyar termelő berendezések leszállítására, amelyből mintegy 12–13 millió került felhasználásra az 1980-as évek elejéig. Mindezek mellett több milliárd dollár értékben nyújtott segélyt fogyasztási cikkek (pl. élelmiszer- és textiláru, gyógyszerek, gépek és kisüzemek) formájában, valamint adott kormányajándékot (pl. orvosi eszközök és laboratóriumi berendezések, Ikarus autóbuszok) a magyar állam jemeni partnerének az 1960-as évek második felétől. Ali Násszer Mohamed magyarországi látogatásával kapcsolatos gazdasági kérdések, 1980. június 14. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-131/002176/37/1980.

¹⁰ A MNK és a JNDK közötti kétoldalú kapcsolatok értékelése az 1979/80. június közötti időszakban, 1980. június 14. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-14/004579/1980.

¹¹ A MNK és a JNDK által kötött megállapodások teljesítésének helyzete és javaslat a kapcsolatok távlati fejlesztésére, 1980. február 26. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-11/001951/1980.

Ez a keretösszeg a harceszközök és katonai felszerelések (pl. különböző típusú és kaliberű fegyverek és lőszer, egyenruhák, élelmezési anyagok, alkatrészek) átadása mellett magában foglalta dél-jemeni sebesültek és betegek magyarországi kezelését, valamint katonáorvosok kiküldését a helyi kórházakba. Mindezeket túl a magyar fél írásban kötelezettséget vállalt arra vonatkozóan is, hogy közreműködik katonai objektumok építésében és katonai egészségügyi szakemberek képzésében.¹²

Az egyezményekben vállalt kötelezettségek következetes végrehajtásának legfőbb akadályainak azonban gyakran a dél-jemeni állami és társadalmi szervek ügyintézésben megmutató hiányosságok és elhibázott gyakorlatok bizonyultak, amelyek elengedhetlenné tették magyar szakértők kiküldését a helyszínre.¹³

A MAGYAR KOLÓNIA PARAMÉTEREI

A sokrétű hivatalos kapcsolatoknak és a folyamatosan bővülő kétoldalú együttműködésnek köszönhetően a JNDK területén tartózkodó magyar kolónia nagysága az 1970-es évek második felétől számottevően gyarapodott és az 1980-as évek elején már 67–124 fő között mozgott a magyar szakértők és családtagjaik száma a szabadságolások, valamint a váltások függvényében.¹⁴ Ezen a létszámon belül a vizsgált időszakban mindvégig a TESCO munkatársai – TESCO szakértők és TESCO-Víziterv¹⁵ – és családtagjaik képviselték a legnagyobb arányt 39–55 közötti összlétszámmal,¹⁶ aminek legfőbb oka a magyar–dél-jemeni tu-

¹² Ismertető a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságról és a magyar–JNDK kapcsolatokról, 1980. június. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-181/001224/1/1980.

¹³ A Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságról, illetve a dél-jemeni állammal kapcsolatos magyar vonatkozásokról lásd még: Ibrahim et al. 1978.

¹⁴ A magyar kolónia létszámában – igaz csak átmenetileg – a szabadságolások generáltak látványos változást, ami az év első felében tapasztalt csekély számú szakértőváltásokat követően a nyári időszakban vált látványossá. A képet tovább árnyalja, hogy a csökkenés a csoport egészére vetítve jelentkezett, ami a szakértők mellett magában foglalta azok házasstársait és gyermekeit is. Így például, ha az 1980. január végi állapotokat összevetjük az 1980. szeptemberi és az 1981. januári helyzettel, akkor joggal juthatunk arra a következtetésre, hogy a távozók túlnyomó része családos ember volt, a kolónia nagyságában bekövetkezett mintegy 30%-os visszaesés pedig a feleségek és gyermekek hiányából fakadt, akiknek a száma az év eleji összesen 48 főről az év közepére 32 főre csökkent. Mindezek alapján megállapítható, hogy a személyi változások a csoportdinamikát nem érintették érdemben és a magyar szakértők képesek voltak feladataikat továbbra is folyamatosan ellátni. A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1980. január 31. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-I-40/720/1980; Magyar kolónia, 1980. szeptember 14. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-I-40/2398-1/1980; A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1981. január 15. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-98/1554/1981.

¹⁵ A TESCO és a Víziterv közös felügyelet alatt működtette 1975-től az Ádentől mintegy 350 kilométer távolságra elterülő 100 hektáros Vádi Meifá mezőgazdasági mintatelepet, ahol időszaktól függően 2–4 magyar kiküldött dolgozott állandó jelleggel. Erre vonatkozóan részletesebben lásd az Erdi Sándor Víziterv-mérnökkel készített riportot: Szokács 1983: 6–7.

¹⁶ A fent megadott keretlétszámot tovább vizsgálva megállapítható, hogy azon belül 14 és 21 között volt a tényleges munkavégzést folytató kiküldöttek száma, míg családtagjaik 24–34 fő

dományos-műszaki együttműködés, valamint a végrehajtását szabályozó, 1979. március 22-én aláírt két éves Munkaprogram határozta meg. Ennek értelmében a magyar külkereskedelmi vállalat elsősorban mezőgazdasági, egészségügyi és vízügyi területeken tevékenykedő szakértők térítésmentes kiküldésére, valamint 80 ösztöndíjas fogadására vállalt kötelezettséget.¹⁷

A második „népesebb” csoportot a Honvédelmi Minisztérium kiküldöttjei és a katonaeorvosok alkották a maguk 12–19 fő (12–18 kiküldött és egy feleség) közötti összlétszámával.¹⁸ A harmadik helyen a magyar külképviselői tagjai és családtagjaik álltak, akiknek a létszáma a vizsgált periódusban 5–13 (3–7 kiküldött és 2–6 feleség) fő között mozgott. Alig maradtak el ettől az Interag-Bépa házelemgyár szakértői, akiknek a száma 4–14 fő (2–5 kiküldött, 1–4 feleség, 1–5 gyerek) közé esett.¹⁹ Ezzel szemben alig egy fő tartózkodott a helyszínen a házastársával az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) Fejlesztési Programjának keretében, valamint a leszállított Ikarus buszok garanciális karbantartását végző MOGÜRT szakértőhöz később csatlakoztak családtagjai (feleség és két gyerek).²⁰ Magyarország növekvő dél-jemeni szerepvállalását mutatta, hogy az államközi szerződésben vállalt baromfifarm létesítésére 1980 második felében utazott ki az Agrober-Agroinvest 13 munkatársa, valamint a tatai Hűtőtechnikai Ipari Szövetkezet szerelői egy zöldség- és gyümölcselhűtőház üzembe helyezésére.²¹

A kolónia összetételének elemzésekor meg kell jegyezni egyúttal azt is, hogy a kiküldöttek többsége hosszabb, nemegyszer több éves periódust töltött el a dél-jemeni állam területén.²² Néhányan ezzel szemben szakértői – pl. kőolajipari, belkereskedelmi, oktatási – és pártdelegációk tagjaiként csak rövidebb időtartamra, általában 1–2 hónapra keresték fel dél-jemeni partnereiket. Utóbbiak

között gyarapították a magyar kolóniát.

¹⁷ A megállapított keret azonban nem került maradéktalanul kihasználásra, mivel a dél-jemeni fél – lakás hiányában – nem tudta biztosítani a szakértők elhelyezését. Tájékoztató a magyar–dél-jemeni műszaki-tudományos együttműködési tevékenység alakulásáról, 1980. augusztus 5. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-54/6684/1980.

¹⁸ Említésre méltó, hogy a vizsgált kategóriák közül egyedül HM orvosok között voltak női munkavállalók, akiknek a száma 3 főről 5-re nőtt a vizsgált periódus alatt. XIX-J-1-k Admin. 48. d. 70-98/1554/1981. A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1981. január 15.

¹⁹ Az építésügy területén megvalósult magyar–dél-jemeni együttműködés egyik leglátványosabb megmutatója az ádeni Al-Manszúra városrész mellett magyar közreműködéssel 1979-ben felépített, évente 500 lakás kapacitású házelemgyár magyar szakértővel történt üzembe állítása, illetve a termelés beindítása volt. Az ott zajló munkafolyamat mellett az Interag-Bépa két további szakértője dolgozott Mukallában, ahol mintegy négy hónapot töltöttek el a dél-jemeni építőipar szükségleteit kiszolgáló helyi gipszüzem fejlesztésével. A MNK és a JNDK közötti kétoldalú kapcsolatok értékelése az 1979/80. június közötti időszakhoz, 1980. június 14. MNL-OL-XIX-J-1-j.70-14/004579/1980; Magyar kolónia, 1980. június 11. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-0-I-40/2398/1980; A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1981. január 15. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-98/1554/1981.

²⁰ Magyar kolónia, 1980. szeptember 14. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-0-I-40/2398-1/1980.

²¹ A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1981. január 15. MNL-O-XIX-J-1-k-70-98/1554/1981.

²² A kiküldetés időtartama hivatalosan kettő év volt, amit azonban bizonyos munkakörök esetében gyakran meghosszabbítottak, ha arra a fogadó fél igényt tartott. Makkos 1980: 13.

elsősorban tárgyalások lebonyolítására, a helyi gyakorlatok tanulmányozására és a fejlesztésre irányuló javaslatok kidolgozására a JNDK illetékesei által igényelt kiemelt szakterületeken, míg mások egyéb speciális megbízatás – például Korniss Péter fotóművész képeket készített Ádenben egy album összeállításához – teljesítésére utaztak ki az arab országba.²³ Emellett – kissé meglepő módon – a Külügyminisztérium statisztikai kimutatásában feltüntetésre kerültek azok a személyek is, akik tulajdonképpen turistaként tartózkodtak az arab országban, ezáltal nem állt módjukban szorosabb kapcsolat kialakítása, fenntartása az ott élő magyar állampolgárokkal.²⁴

A magyar szakértők jelentős része különböző minisztériumokban végezte a munkáját.²⁵ A magyar külképviselet munkatársaihoz hasonlóan sem az ők, sem pedig a többi kiküldött személyi mozgását nem korlátozták semmilyen módon vagy mértékben a helyi hatóságok. A dél-jemeni állampolgárokkal azonban kizárólag csak munkaidő alatt tarthattak kapcsolatot, azt követően viszont szigorúan tilos volt. Ezzel szemben a többi külföldi ország állampolgáraival szinte megkötés nélkül érintkezhettek a fővárosban, függetlenül azok származásától.²⁶ Ezt jelentősen megkönnyítette az a gyakorlat is, ami alapján a helyiek nem igazán tettek különbséget az idegenek között, akiket gyakran egy épülettömbben helyeztek el.

A más állampolgárokkal való kapcsolattartáshoz kétségtelenül hozzájárult az is, hogy a magyar kiküldöttek elhelyezése nem koncentráltan, hanem a dél-jemeni főváros különböző pontjain – a lakáshiány miatt gyakran szállodákban – történt. Ezt a széttagoltságot a magyar külképviselet próbálta lehetőségeihez

²³ Magyar kolónia, 1980. június 11. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-I-40/2398/1980; Tájékoztató a magyar–dél-jemeni műszaki-tudományos együttműködési tevékenység alakulásáról, 1980. augusztus 5. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-54/6684/1980.

²⁴ A Honvédelmi Minisztérium téli időszakokban regisztrált üdülõcsoportja (három házaspár) a maga hat fős létszámával kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy a magyar kolónia létszáma minden év januárjában tetõzött. A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1980. január 31. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-I-40/720/1980; A JNDK-beli magyar kolónia jegyzéke, 1981. január 15. MNL-OL-XIX-J-1-k-70-98/1554/1981.

²⁵ 1980 júniusában például a JNDK-ban tartózkodó 44 magyar kiküldöttből 19 fõ volt szakértõ, akik közül két fõ a Televízióban, négy mérnök és két állatorvos a Mezőgazdasági Minisztériumban, három fõ az Építésügyi Minisztériumban, nyolc orvos pedig az Egészségügyi Minisztérium különböző kórházaiban dolgozott. A MNK és a JNDK közötti kétoldalú kapcsolatok értékelése az 1979/80. június közötti idõszakhoz, 1980. június 14. MNL-OL-XIX-J-1-j-70-14/004579/1980.

²⁶ A magyar ügynök alábbiakban részletesen ismertetett beszámolója a külföldiekkel való korlátlan kapcsolattartást azonban az egyik legfõbb vádként fogalmazza meg a magyar kolónia egyes tagjaival szemben. Leírása szerint ugyanis bizonyos személyek esetében „kiéleztetett jelentkezett az a magatartás, amit nálunk »külföldi imádat«-nak hívtak. Ez a külföldi imádat szinte kizárólag a nyugati országok állampolgáiraira összpontosult. Versengés alakult ki a különbözõ ismeretségekért, meghívásokért.” Habár az állításnak bizonyosan volt némi valóságalapja, ugyanakkor kijelenthetõ az is, hogy az összességében leegyszerûsítõ, általánosító és kimondottan rosszindulatú volt, ami egyszerre kívánt megfelelni a magyar állambiztonsági szervek elõzetes elvárásainak, valamint demonstrálni a jelentéstevõ lojalitását a magyarországi szocialista rendszer iránt. ÁBTLL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Beszámoló, é. n. A „Tihama” elnevezést a BM-munkatársak adták a jemeni vonatkozású aktának.

mérten áthidalni és közös rendezvények, ünnepi megemlékezések, valamint pártgyűlések megtartásával erősíteni a csoportkohéziót. Ezek az inkább hivatalos jellegű programok azonban kevésbé keltették fel a magyar közösség tagjainak figyelmét, akik között nagyobb népszerűségnek örvendtek az olyan kikapcsolódási lehetőségek, mint a britek által épített szállodák és klubok látogatása, vagy éppen a külföldiek részére fenntartott strandok felkeresése. Ennek eredményeként

„kialakult egy olyan társaság, akik kizárólag a nyugatiak barátságát keresték, különböző előnyök reményében. A legkézenfekvőbb ismerkedési hely az angol követség klubja volt. Itt előszeretettel fogadták a magyarokat, először is, mivel az angol kolónia létszáma rendkívül megcsappant, másodsor, hogy egyetlen szocialista ország állampolgárai, akik látogatták a klubokat.”²⁷

Mindez komoly aggodalmakra adott okot a magyar elhárításon belül, különösen annak tükrében, hogy a harmadik országokban és a hazai bázison hírszerzésre hivatott BM III/I-11 Osztály a JNDK területén nem rendelkezett operatív erővel.²⁸ Azonnal megragadták tehát a kínálkozó lehetőséget, amikor lehetőség adódott a magyar kolónia egyik tagjának beszerzésére.

DUNHILL SZEMÉLYE ÉS BESZERVEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

Dunhill élete és szakmai pályafutása első pillantásra tipikusnak tekinthető a Kádár-rendszerben. A második világháború alatt született egy tisztviselő család második gyermekeként. Alap- és középfokú tanulmányait követően érdeklődése a mezőgazdaság felé fordult, a Keszthelyi Növénytermesztési Felsőfokú Technikumban szaktechnikusi oklevelet szerzett, majd pedig a munka mellett okleveles agrármérnöki végzettségre tett szert a Keszthelyi Agrártudományi Egyetemen.

Elméleti tudását folyamatosan alkalmazta a gyakorlatban is, aminek köszönhetően egyre fontosabb beosztások ellátására kapott megbízást. 1965-től mezőgazdasági kárszakértőként tevékenykedett, 1968–70 között tervező mérnökeként öntözési és locsolási tervek agronómiai témáit dolgozta ki, majd egy Fejér megyei mezőgazdasági vállalatnál dolgozott különféle vezetői munkakörben. Munkássága több alkalommal elismerésre került. Az impozáns szakmai előmenetel mellett úgy tűnt, hogy olyan politikailag is megbízható személy, aki teljesen azonosul a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hivatalos irányvonalával és próbál maradéktalanul megfelelni az elvárásoknak.

A Belügyminisztérium külföldi elhárításra specializálódott III/I-2. Osztályának összefoglaló jellemzése alapján már jóval árnyaltabb képet kaphatunk az

²⁷ ÁBTTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Budapest, 1980. február 4.

²⁸ ÁBTTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Budapest, 1980. február 8.

ideális kádernek tűnő agrárszakértő személyiségprofiljáról. Mellette szólt, hogy politikailag tájékozott, világlátott ember volt káros szenvedélyek nélkül, aki megjelenésével és kulturált viselkedésével jó benyomást keltett. Anyagi helyzete rendezett volt, a Velencei-tónál még egy hétvégi háza is állt. Külföldön élő rokonsággal nem rendelkezett, rajongott viszont az első házasságából származó fiúgyermekéért. Mindezek alapján tökéletesnek tűnt a kiválasztása TESCO szakértőnek a dél-jemeni kiküldetésre, mivel szakértelme mellett esetében minimális volt a „disszidálás” kockázata.²⁹

Eleinte lényegtelen szempontnak tűnt, a későbbiek tekintetében azonban meghatározónak bizonyult nevezett családi állapota. Dunhill ugyanis második feleségével utazott ki a JNDK-ba, ahol a Magyarországon megbecsült szakorvosként dolgozó hölgy sehogy sem találta a helyét a szegényes helyi viszonyok közepe. A házastársak viszonya emiatt rövid idő alatt olyan visszafordíthatatlanul megromlott, hogy szabadságra való hazatérésük ideje alatt benyújtották a válási kérelmet, Dunhill pedig egyedül utazott vissza Dél-Jemenbe.³⁰

A házassági problémák mellett a jelek szerint Dunhill nem igazán tudott beilleszkedni a Dél-Jemenben élő és dolgozó magyar kolóniába sem. Ehelyett a szaúdi külképviselet munkatársaival fűzte szorosabbra kapcsolatát és mind gyakrabban vett részt az általuk szervezett hivatalos rendezvényeken és magánjellegű találkozókön.³¹ Habár egyértelmű bizonyítékok nem állnak ezzel kapcsolatban rendelkezésre, alapos indokkal feltételezhető, hogy a „barátság” elmélyítésének hátterében a szaúdi hírszerzés állt, ami potenciális információforrásnak vagy akár hálózati személynek³² próbálhatta beszervezni Dunhillt.³³ A szaúdi külképviselet, illetve a szaúdi diplomaták lakásának rendszeres látogatása azonban felkeltette a dél-jemeni Állambiztonsági Minisztérium figyelmét, ami ezt követően intenzív

²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. „Dunhill”-ről. Budapest, 1980. március 6.

³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. „Dunhill”-ről. Budapest, 1980. március 6.

³¹ Benczekovits Lajos nagykövet egy alkalommal szóban el is marasztalta Dunhillt, amiért engedély nélkül vett részt a Szaúd-Arábia nemzeti ünnepe alkalmából megrendezett fogadáson. Mivel azonban ennek hivatalosan nem maradt nyoma, Dunhill gyakorlatilag zavartalanul folytatta kapcsolattartását a szaúdi körökkel. ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Budapest, 1980. február 4.

³² Hálózati személy volt az az illető, aki titokban, fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű szervezési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült.

³³ A körülmények alapján Dunhill szervezési kísérletére utal többek között, hogy munkahelyi főnöke által került a szaúdiak látókörébe. Az első találkozó alkalmával ő volt az egyedüli külföldi a hat szaúdi állampolgár mellett, akik között a követségi beosztottakon kívül – legalábbis Dunhill leírása alapján – megtalálható volt a szaúdi hírszerzés tisztje is. Ezt követően „derült ki”, hogy a magyar kiküldött „véletlenül” a szaúdi külképviselet két munkatársával is ugyanabban a házban lakik, akikkel ezt követően rendszeresen felkeresték egymást lakásukon, ahol gyakorta élvezték a helyi hölgyek társaságát. ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Budapest, 1980. február 4.

megfigyelés alá vette a teljes magyar kolóniát.³⁴ Tájékoztatásukat követően a Belügyminisztérium III/I. csoportfőnöksége 1980. február elején beszervezte Dunhillt, amikor ideiglenes szabadságának idejére hazautazott Magyarországra.³⁵

A jemeni kiküldésének lejártát követően összeállított terjedelmes jelentés azonban inkább csalódást keltőnek bizonyult a magyar állambiztonság számára. Az előzetes várakozásaira rációfólva ugyanis Dunhill beszámolója nem, vagy csak felszínes és értéktelen információt tartalmazott az olyan szenzitív, reménykeltő témakörök kapcsán, mint információ gyűjtése a külföldi állampolgárok körében, azok kapcsolatrendszerének felmérése, az együttműködésre hajlandó személyek beazonosítása, az ellenséges hírszerző szolgálatok tevékenységének detektálása és az azokba történő konspirált beépülés.³⁶ A „kolóniavédelemmel” kapcsolatban közölt információk kapcsán is egyértelműen megállapítható volt Dunhill törekvése ön maga kedvező színben való feltüntetésére, illetve a felelősség hártása és feltételezéseken alapuló, kicsinyes vádak megfogalmazása a magyar kolónia egyes tagjaival kapcsolatban. Az erre vonatkozó leírások kritikai vizsgálatát és cáfolatát a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, ezért a továbbiakban kizárólag azokra a részekre kívánunk fókuszálni, amelyek kellő betekintést nyújtanak az arab állam körülményeibe és mindennapi kihívásaiba.

AZ ÁLLAMPÁRT, A HIVATALOS IDEOLÓGIA ÉS A MUSZLIM VALLÁS A MINDENNAPOKBAN

Dunhill kiküldetésének lejártát követően, nem sokkal 1981-ben történt hazatérése után vetette papírra terjedelmes kézzel írt beszámolóját. Utóbbi kapcsán – sokat sejtetően – mindjárt az elején leszögezi, hogy

„a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság – hétköznapian Dél-Jemen – bemutatását úgy tervezem, hogy csak arról írok, ami a sajtóból, rádióból, könyvekből

³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Információ megküldése. Budapest, 1980. január 10.

³⁵ Dunhill önként, hazaífas alapon ajánlotta fel együttműködését a magyar állambiztonság számára, miután a III/I-2. osztály ügyben eljáró munkatársa a bizalmas kapcsolatfelvétel alkalmával ismertette vele a jemeni partnerszervezettől kapott információkat, majd pedig az ellenséges hírszerző és elhárító szervekkel való – akár nem szándékolt – együttműködés következményeire hívta fel a figyelmet. ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Dunhill-lel végrehajtott találkozóról. Budapest, 1980. február 8.

³⁶ Dunhill kudarcában szerepet játszhatott, hogy személye valószínűleg kompromittálódott a magyar kolónián belül. Erről ő maga is említést tett jelentésében, amikor arról írt, hogy: „Szabadságomról való visszaérkezésem több magyarnak meglepetés volt, az a hír terjedt el, hogy a magyar hatóságok nem engednek ki. Ezután több oldalról hallottam találgatásokat arra vonatkozólag, hogy »beépített« ember vagyok. Viselkedésemmel ezt igyekeztem cáfolni, de véleményem szerint tudtomon kívül valakinek vagy valakiknek zavartam a tevékenységét, így a klubtagok ... elég erős hadjáratot indítottak az eltávolításom ügyében.” ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Beszámoló, é. n.

kimaradt. Két évig szakértőként dolgoztam Jemenben, így módomban állt egészen közlőrl megismerni a jemeni embereket, szokásokat és mindent, amit hivatalos közlemények nem tartalmaznak.”³⁷

Az olvasó a jelentés elején érdekes leírást kaphat a marxista–szocialista ideológia dél-jemeni változatáról, ami megfelelően árnyalja a külföld irányába hivatalosan kommunikált képet. Találóan szőgezi le, hogy az 1978 októberében megalapított állampárt, a Jemeni Szocialista Párt³⁸ (JSZP) deklarált célkitűzése a szocializmus építése volt, amiről azonban „egészen más elképzeléseik vannak, mint Európában”. Az egyik markáns különbségként megemlíti, hogy „az állami és pártvezetők marxista ideológiájában jelentős szerepet kap az iszlám vallás is”, amit a maguk részéről teljesen természetesnek tartottak, a helyi társadalom részéről pedig kifejezett elvárásként fogalmazódott meg. Emiatt az iszlám érzelmeken alapuló politikai/vallási ellenzék potenciális létrejöttének elkerülésére a rendszer kényesen ügyelt a provokatív, vallásellenes megnyilvánulások elkerülésére. Ennek volt betudható egyben az az európai kommunisták számára elképzelhetetlen gyakorlat is, amikor „nagyobb vallási ünnepeken a televízió nyilvánossága előtt együtt imádkozik a kormány a néppel”.³⁹

Dunhill felvillanásszerű, ugyanakkor pontos képet ad arról is, hogy az arab államban gyakorlatilag egyszemélyi vezetés érvényesült 1980-ban, mivel az állam- és kormányfői tisztséget a JSZP pártfőtitkára, Ali Násszer Mohamed töltötte be egy személyben, aki a hadsereg támogatásával relatív nyugalmat biztosított az országban. Utóbbi egyfajta kimondatlan elismerésként is értelmezhető, különösen annak fényében, hogy maga Dunhill is szűkszavúan utal a párton belüli korábbi

³⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Beszámoló, é. n. A jelen tanulmányban szereplő további idézetek, amennyiben nem jelzem külön, mind ebből a beszámolóból származnak.

³⁸ A „jemeni munkásosztály élcsapata”-ként aposztrófált Jemeni Szocialista Párt létrejöttének előzményeiről, illetve az állampárt felépítéséről, működéséről és tagságáról/társadalmi támogatottságáról részletesebben: Ismael–Ismael 1986: 20–41.

³⁹ Az iszlám vallást az 1970-es alkotmány az állam hivatalos vallásának nyilvánította és lehetőséget biztosított a jelentősebb vallási személyiségeknek fontos politikai pozíciók betöltésére. Ennek ellenére az iszlám a többi arab államhoz képest jóval csekélyebb szerepet kapott a közéletben, ahol a hivatalos megnyilatkozásokban inkább a tudományos szocializmusra való hivatkozást részesítették előnyben. Emellett a központilag fizetett imámok feladatköre jóformán csak az iszlám örökségének ápolására korlátozódott a mecsetekben, a pénteki ima alkalmával pedig legfeljebb a Korán haladóbb és liberálisabb szellemiségű értelmezéseinek adhattak hangot. Eközben az iskolákban laikus tanárok oktatták a Koránt a normál tanterv alapján azokat a tanításokat kiemelve, amelyek – a szocialista doktrínával összhangban – alkalmasak voltak a társadalmi egyenlőség és az imperializmus elleni harc fontosságának hangsúlyozására. Az alkotmány mellett teljes vallásszabadságot biztosított a többi felekezet követői számára is, aminek a gyakorlását semmilyen szinten vagy módon nem akadályozták. Az iszlám vallás helyzetéről, a kormány valláspolitikájáról, valamint utóbbinak az ország politikai rendszerére és társadalmára gyakorolt hatásairól részletesebben lásd Cigar 1990: 185–203.

hatalmi harcokra,⁴⁰ amelyek során „több vezető garnitúra került fel és bukott el, hol békésen, hol véresen”. Ez a ciklikusság volt ugyanakkor a válasz arra az önkéntelenül felmerülő, kimondatlan kérdésre is, hogy Dél-Jemenben miért nem tudott személyi kultusz kialakulni, valamint miért nem volt képes kiteljesedni a párt-diktatúra, a helyi társadalom minden szegmensét ellenőrzése és irányítása alá vonva. Helyesnek bizonyult egyúttal Dunhill azon megállapítása is, hogy a hatalmi rivalizálás továbbra is jellemző volt a legfelsőbb dél-jemeni döntéshozatalra, így az aktuális nyugalmi állapotot csak pillanatnyi átmeneti időszaknak lehetett tekinteni.⁴¹

Rendkívül érdekes képet kaphatunk arról az ambivalens hozzáállásról is, amivel a helyi lakosság a hivatalos ideológiához viszonyult. Egyfelől ugyanis kedvezően fogadták azt, mivel Dunhill véleménye szerint „keveset vagy semmit sem kell dolgozni”. Másrészről viszont rossznak tartották, mivel „súlyos megélhetési gondokkal küszködnek”, amire nem nyújtott alternatívát. Ez utóbbi széles körben teret adott egyfajta nosztalgia kialakulásának is a letűnt gyarmati idők iránt, amikor a brit adminisztráció szerény, ugyanakkor kiegyensúlyozott életfeltételeket biztosított a helyi társadalomnak.⁴² Mindezek alapján úgy tűnik, hogy maga a szocialista ideológia lényege, annak mondanivalója egyáltalán nem került közel a hétköznapi emberekhez, annak szerepét és jelentőségét pragmatikus szempontok alapján, pusztán a mindennapi létfenntartás és érvényesülés alapján ítélték meg.⁴³

AZ OKTATÁS HELYZETE ÉS AZ ÉRTELMSÉG ÉRVÉNYESÜLÉSI LEHETŐSÉGEI

A dél-jemeni szervek mérvadó lépéseket tettek az oktatási rendszer fejlesztésére: kelet-német segítséggel létrehozták az ország óvodarendszerét, az iskolákban szovjet mintára épülő tanterveket vezettek be, nagy számban fogadtak vendégoktatókat a szocialista országokból, ahova ezzel egy időben több ezres nagyságrendben küldtek ösztöndíjasokat.⁴⁴ A vitathatatlan erőfeszítések ellenére ugyanakkor

⁴⁰ A frakciók közötti hatalmi harcot jól jellemezte, hogy ötször cserélődött le a legfelsőbb politikai vezetés része vagy egésze 1967–1986 között. Gart 1989: 35.

⁴¹ Dunhill megfogalmazása szerint: „a folyamatnak nincs vége, bár jelenleg az egyszemélyi vezetés a hadsereg támogatásával hozzávetőleges nyugalmat biztosít.” ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Beszámoló, é. n.

⁴² Dunhill megállapítása szerint a mindennapi megélhetési gondokkal szembesülve a helyiek „a megszépült múltat kívánják vissza, pontosabban az angolokat, amikor véleményük szerint jobban éltek. Az őket ért sérelmeket elfelejtették, jellemző példa, hogy amikor a moziban bemutatják az angolok kegyetlenkedéseit, a közönség élvezte, hangosan nevettek”.

⁴³ A JSZP alacsony tömegtámogatottságát a későbbiekben sem tudta érdemben növelni és még 1989-ben is csak mindössze 20 000 főt számlált a tagsága az akkor 2,3 millió lakosságú országban. Gart 1989: 36.

⁴⁴ Cigar 1985: 779–780.

a képzettség színvonala még mindig messze elmaradt a kívánatostól.⁴⁵ Kiválóan tetten érhető mindez Dunhill értékelésében is, aki rendkívül lesújtó véleményt fogalmazott meg az oktatás színvonalával kapcsolatban. Hangsúlyozza, hogy az oktatás terén tagadhatatlanul elért komoly előrelépés ellenére még mindig „sajnos a színvonal mélyen alatta marad a kívánatosnak”, és tapasztalatai szerint egy átlagos „jemeni technikusként összeadási problémái vannak és a helyesírással sincs tisztában”.⁴⁶

Habár az alapfokú oktatás elvileg minden iskoláskorú számára kötelező volt, még a fővárosban sem sikerült azt maradéktalanul megvalósítani.⁴⁷ Még ennél is lesújtóbb volt azonban a helyzet a közép- és a felsőfokú oktatás terén. Így például hiába nyitotta meg kapuit 1975-ben az Ádeni Egyetem, még évekkel később is „magasabb ismeretekkel csak a külföldön végzett szakemberek rendelkeznek”. Nekik azonban ritkán adódott a lehetőség tudásuk kihasználására hazatérésük után, mivel gyakran csak olyan területen tudtak elhelyezkedni, ami nem állt semmilyen kapcsolatban eredeti végzettségükkel.⁴⁸ Ez a központilag koordinált kedvezőtlen tendencia azután a rendelkezésre álló erőforrások pazarlása mellett azzal a következménnyel járt, hogy az egyes munkaköröket sokszor arra alkalmatlan emberek töltötték be. Utóbbi eredményeként alacsony maradt a termelékenység a kellő háttérismeretekkel és tapasztalatokkal nem rendelkező munkaerő miatt, miközben kiugróan magasnak bizonyult a munkaeszközök és -berendezések amortizációja. Emellett a diploma gyors elértéktelenedése – a csekély fizetésekkel és az alacsony megbecsültséggel párosulva – a kifogásolható munkamorál⁴⁹ kialakulása mellett ösztönzően hatott a kivándorlásra az Arab-félsziget kőolajtermelő

⁴⁵ Az ország 1967-es függetlenedése idején a lakosság alig 18%-a számított írástudónak. A kormány számos impozáns programot indított el, amelyek hatására mindössze 10 év leforgása alatt 350%-kal nőtt az oktatási intézmények, 400%-kal pedig a beiskolázott diákok száma. Mindezek ellenére még az 1970-es évek végén is kiugróan magas volt az analfabetizmus aránya a felnőtt lakosság körében. Molyneux 1981: 20; Stookey 1982: 88–89.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Beszámoló, é. n.

⁴⁷ Az 1970-es években az általános iskolás korú gyerekek 78%-a, míg a középiskolás korosztályba tartozók mindössze 19%-a járt iskolába. A képet tovább árnyalja, ha az adatokat a nemek szerinti megoszlás szerint vizsgáljuk. Az alapján ugyanis a 7–12 év közötti fiúk 94%-a vett részt az oktatásban, míg a lányok esetében ez az arány mindössze 38% volt. Mindez a berögzült hagyományos értékek tovább élését mutatta, különösen a nagyobb városoktól távol eső, ritkábban lakott országrészekben. Halliday 1979: 8–9.

⁴⁸ Dunhill a teljesen irracionális helyi gyakorlat illusztrálására konkrét példaként hivatkozik egy jemeni geológus és egy meteorológus esetére, akik „szakmájuktól meglehetősen távol dolgoznak, olajkérdéssel nincsenek tisztában, ezzel a feladattal bízza meg őket a minisztérium”.

⁴⁹ Dunhill rendkívül lesújtó, ugyanakkor a korabeli állapotokat találon jellemző véleménye szerint: „kizárólag külföldi szakemberekre számítanak és ez természetes, hiszen fejlődő ország. Ez általános közemberei véleménynek mondható, még a munkások is ezen a véleményen vannak és nagyon örülnek, ha külföldi munkások végzik el a dolgukat. Az, hogy a szocialista és a fejlett tőkés országok segélyekkel és más módon segítik őket, természetes és nem is gondolnak arra, hogy egyszer ennek is vége lehet. A fizetésüket egy állandó állami támogatásnak veszik, amiért nem sokat kell tenni, de megélni sem tudnak belőle [...] jelenleg munkásosztályról, szocialista öntudatról nem is beszélhetünk, ideológiai zűrzavar hamis politikai képpel vegyül náluk.”

államaiba. Főleg a magasan kvalifikált, szakirányú végzettséggel rendelkezők távoztak, annak ellenére, hogy „kivitelezése eléggé problémás” és „tiltott határátlépésnél azonnal lőnek, vagy 7 év börtön a büntetés”.⁵⁰ Ez a folyamat végül oda vezetett, hogy „szinte minden családnak van gazdag olajországokban dolgozó tagja, akik rendszeres anyagi támogatásban részesítik őket”. A magasan képzett munkaerő elvesztése ugyanakkor paradox módon előnyöket is rejtett magában, mivel ezek a vendégmunkások bizonyos értelemben magát a dél-jemeni államot is életben tartották a gazdag olajországokban megkeresett jövedelmük egy részének rendszeres hazautalásával.⁵¹

A NŐK HELYZETE ÉS A CSALÁDPOLITIKA

Habár az 1970-es alkotmány egyértelműen rögzítette a nemek közötti egyenlőséget, ennek ellenére – különösen a vidéki területeken – több tekintetben tetten érhető volt a tradicionális szemlélet és családmodell továbbélése: „A nagycsalád elmélet élő dolog, a család legidősebb férfitagja a parancsoló. Egy ilyen közösség elérheti a 100-150 főt is, a földrajzi elhelyezkedés nem befolyásolja.” Ez a patriarchális szemlélet érezte hatásait a nők megítélésében is, akiknek a szerepe kimerült a háztartás vezetésében és a gyerekek nevelésében. Ez a funkcionális megközelítés volt az oka annak is, hogy igyekeztek a lányokat mihamarabb kiházásítani, aminek azonban „előfeltétele a pénz. A nő vételára 100 Dinárra (kb. 300 US\$)⁵² van lecsökkentve, de sok más anyagi előírás van.” A megállapított

⁵⁰ Már az 1970-es évek közepén körülbelül 300 000 főre – szinte kizárólag életerős férfi – becsülték a külföldön dolgozó dél-jemeni munkavállalók számát akkor, amikor a hazai munkaerőpiacon összesen hozzávetőleg 400 000 fő dolgozott. A kialakult munkaerőhiány miatt a kormány 1974-ben hivatalosan is megtiltotta a kivándorlást a munkaerő további elvándorlásának megakadályozására, aminek betartatására a határőröknek tűzparancs volt érvényben, az elfogott gyanúsítottakat pedig akár hét év szabadságvesztésre is ítélhették. Az intézkedés és az 1975 márciusában bevezetett nyugdíjrendszer hatására csak lassan, és a központilag elvártnál jóval csekélyebb mértékben emelkedett a dél-jemeni dolgozók száma, aminek legfőbb okai a hagyományok, valamint a külföldön dolgozó rokonok állandó hazautalásai voltak, amelyek kiegyensúlyozott megélhetést biztosítottak a családtagok számára, ezáltal pedig feleslegessé tették számukra a munkavállalást. Emiatt következhetett be, hogy a térség egyik legnagyobb kibocsátó állama maga is kénytelen volt nagy számban külföldi szakértőket és több ezres nagyságrendben afrikai vendégmunkásokat foglalkoztatni. Halliday 1979: 7; Bidwell 1983: 311.

⁵¹ A kivándorlók mintegy 180 millió dollárt küldtek haza családtagjaiknak 1977-ben, ami akkor az ország legfőbb devizaforrásának számított. Összevetésként: a külföldön dolgozó munkavállalók pénztátalásai a bruttó nemzeti termék 30%-át tették ki, és a GDP 40%-ának feleltek meg akkor, amikor a dél-jemeni állam alig 15 millió dollár értékű exporttevékenységet folytatott és 177 millió dollárért importált árucikkeket. Halliday 1979: 7; Stookey 1982: 89.

⁵² 1980 májusában egy US dollár 32,6 forintnak felelt meg, azaz akkori árfolyamon egy jemeni mátká értéke 9 780 forint volt. Összevetésként: ez az összeg az említett időszakban például 122,25 kg rövid sertéskarajnak, 1481,81 kg lisztnek vagy 1811,11 kg fehérkenyérnek, 1222,5 liter világos sörnek, vagy 337 liter asztali bornak felelt meg. Emellett ugyanez az összeg majdnem a kétszerese volt egy 160 literes hűtőszekrény árának vagy éppen abból három női gyapjú télikabátot, esetleg hat férföltönyt lehetett venni.

vételáraknak és az egyéb anyagi jellegű előírásoknak azonban csak nagyon kevés fiatal férfi tudott eleget tenni, „így nagyon sok a nőtlen férfi, akiknek kilátása sincs a házasságra. Ez gyakorta nemi eltévelyedésre vezet.”

Ebben a vonatkozásban a modernizáció hatásai csak szórványosan és akkor is legfeljebb csak a fővárosban mutatkoztak meg olyan esetekben, mint például a test teljes felületét elfedő ruházat viselésének visszaszorulása a fiatalabb generáció körében:

„A nők legnagyobbbrészt séderben járnak, ez még Ádenre is jellemző. A fiatal korosztály, főleg, ha diák, nem szívesen visel a sédert, de helyette hosszúkabátot kell viselnie a legnagyobb melegben is. A séderviselés különben a nővé válás jelképe.”

A kétségtelenül előremutató kormányzati intézkedések⁵³ ellenére is folyamatosan alacsony maradt a nők aránya a munkaerőpiacon, magas állami tisztségeket pedig egyáltalán nem tölthettek be.⁵⁴ Emellett továbbra sem jelenhettek meg olyan helyeken, ami lehetőséget biztosított volna magánjellegű kapcsolat létrehozására vagy fenntartására kevésbé kontrollált körülmények között, a külföldiekkel fenntartott kapcsolatot pedig akár több éves szabadságvesztéssel⁵⁵ is szankcionálhatták:

⁵³ Az ádeni politikai vezetés több központilag elrendelt intézkedéssel próbálta megkönnyíteni a dél-jemeni anyák számára a gyermek- és munkavállalás feltételeinek összehangolását. Tény ugyanakkor az is, hogy mindössze 50 és 60 nap közötti fizetett szülési szabadságot kaphattak a gyermekáldást követően, miközben ugyanez a Szovjetunióban 16 hét, Csehszlovákiában pedig 26 hét volt. Molyneux 1981: 14.

⁵⁴ A nők származása és társadalmi helyzete egyértelműen összefüggésben állt az általuk betöltött munkakörrel. A tradicionális közösségekben, azon belül is különösen a magas státuszú családokban, gyakran a becsületükön esett szegényfoltnak tekintették a nők munkavállalását, amit igyekeztek megakadályozni. Az innen származó nők emiatt (is) többnyire magas társadalmi megbecsültségnek örvendő foglalkozást űztek, miután sikerült leküzdeniük a családjuk ellenállását. Velük ellentétben viszont az alacsonyabb társadalmi rétegek tagjai, akik a megélhetésük biztosítása miatt voltak kénytelenek saját keresethez jutni, főleg kétkezi munkát végeztek döntően az üzemek gyártósorai mellett. Emellett jelentős számban dolgoztak nők a fővárosban a különböző minisztériumok alacsonyabb beosztásaiban is közhivatalnokként vagy titkárnóként. Tény azonban az is, hogy a JNDK fennállásának ideje alatt nem volt egyetlen női tagja sem bármelyik kormánynak a berögződött előítéleteknek köszönhetően. Lackner 1985: 114–116; Brehony 2011: 72.

⁵⁵ A külföldiekkel való kapcsolattartást szigorúan szabályozta a kelet-német mintára megalkotott 1975-ös törvény, ami a hivatalos ügyek kivételével tiltotta az érintkezést a nem dél-jemeni állampolgárokkal. A „testvériség-ellenes”-nek is nevezett jogszabály elsősorban azon ellenséges arab államok – főleg Egyiptom, Irak és Szaúd-Arábia – ellen irányult, amelyek a gyanú szerint helyi kliens politikai csoportosulásokat hoztak létre, vagy legalábbis valószínűsítették az arra irányuló szándékot a részükről. Emellett ugyanúgy érintette az Ádenben akkreditált nyugati diplomatákat és a különböző külföldi segélyszervezeteket is, amelyekről feltételezték, hogy kémeket szerveznek be, vagy éppen ösztönzik a prostitúció terjedését az átlagpolgárok körében. Halliday 1979: 10; Kutschera 1982: 22.

„Szórakozóhelyeken, strandon jemeni nő nem jelenhet meg. Egyedül az esküvői táncos multság a kivétel, de ott egymással táncolnak. Arra a nőre börtön vár, aki külföldivel tart fenn kapcsolatot. A jemeniek – férfiak sem – nem tarthatnak fenn semmiféle kapcsolatot külföldivel, ez a közvetlen munkatársakra is vonatkozik munkaidő után.”

A tradíciók országos szinten determinálták a családtervezést is, amelyeken a kormányzati intézkedések csak csekély mértékben – és akkor is szinte kizárólag a nagyobb városokban – tudtak változtatni. Így habár a „többnejűség már nem engedélyezett, de a korábbi többnejű családok fennmaradtak. Válás engedélyezett, kivitelezése teljesen nőcentrikus alapon megy.”⁵⁶ Az egyoldalú válás tilalmának bevezetése sem vezetett a születésszám csökkenéséhez.⁵⁷ Ehhez társult, hogy „kevesen élnek a fogamzásgátlószerekkel, bár ingyenes” annak ellenére, hogy „abortuszt tiltott műtétként általában külföldi orvosok végzik komoly összegért”.⁵⁸ Találó mindezek okán Dunhill azon megállapítása, ami szerint „a szaporulat egészségtelenül nagy, a kormány intézkedéseinek nincs hatása”. Utóbbi a gyakorlatban azt jelentette, hogy amíg egyes anyák átlagosan „csak” 6–8 gyermeket neveltek fel a városokban, míg a világtól elzártabb vidéki részeken csak a lehetőségek és az anyák egészségi állapota szabott határt a születések számának. Így fordulhatott elő azután Dunhill-lal az a helyzet, hogy találkozott 18 gyermekes anyával.⁵⁹

Dunhill jelentésének kimondottan érdekes szegmense az a rész, ahol a jemeni–magyar vegyesházasságokról számol be tömören. Ismeretei szerint 1980-ban „körülbelül 10 magyar feleség él Ádenben jemeni férjjel. Életkörülményeik változóak, néhányan nagyon szegényen tengődnek, de van miniszterné is. A követség igyekszik összefogni őket egy-egy ünnep alkalmával, de őszinte véleményüknek nem adnak hangot.” Értékelése szerint a magyar feleségek helyzete a legkevésbé sem számított egyedinek vagy kivételesnek a többi szocialista országból elszármazott feleséghez képest. Sorai egyúttal azt sugallják, hogy ezek a hölgyek

⁵⁶ Dunhill leírása pontosításra szorul abban az értelemben, hogy a férj második feleséget is maga mellé vehetett a bíróság írásos engedélyével kizárólag abban az esetben, ha az első feleség bizonyítottan meddő volt, vagy gyógyíthatatlan betegségben szenvedett. Lackner 1985: 116.

⁵⁷ A szexualitás kérdése ugyanakkor továbbra is szexuális területnek számított, amivel a jogalkotó nem tudott és nem is szándékozott foglalkozni a konzervatív/nacionalista ellenreakciók elkerülésével. Emiatt a nők továbbra sem számíthattak hatékony állami védelemre a nemi- vagy a családon belüli erőszakkal szemben, valamint az ország bizonyos elmaradottabb régióiban továbbra is alkalmazták a női nemiszervek megcsonkítását. Molyneux 1981:11–12.

⁵⁸ A jelentésben foglaltakhoz hozzá kell fűzni, hogy a fogamzásgátló szerek – igaz, csak korlátozottan – elérhetőek voltak azok számára, akiknek az egészségére veszélyt jelentett az állapotosság és a szülés. Ugyanekkor a terhességmegszakítás sem volt teljesen betiltva, igaz a beavatkozásra szintén csak rendkívül indokolt esetben, egészségügyi okokból lehetett engedélyt kapni. Molyneux 1981:18.

⁵⁹ A magyar szakértő beszámolója egybecseng azoknak a nemzetközi kutatásoknak az eredményeivel, amelyek átlagosan 7,2 és 8,1 közé becsülték az egy anyára jutó élve születések számát a városokban. Allman 1980: 292.

egyfajta kényszerhelyzetben éltek, mivel „kevés nőnek van alkalma visszatérni hazájába, egy volt magyar feleségről van csak tudomásom”.

AZ ÉLELMISZERELLÁTÁSSAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

A helyi lakosság többségének életszínvonalát és hangulatát elsősorban az alacsony fizetések miatt kialakult általános szegénység determinálta.⁶⁰ A közérzetükre viszont ugyanakkora, ha éppen nem nagyobb befolyással bírt az élelmiszerellátáshoz való hozzáférés korlátozottsága is. A magyar ügynök jelentésében találóan leszögezi, hogy habár az éhínség legfeljebb a távolabb eső, ritkábban lakott vidéki területeket sújtotta, ennek ellenére a nagyobb településeken is mindennaposnak számított az egyoldalú táplálkozás és az alultápláltság a bizonytalan élelmiszerellátás következményeként:

„Hetekig nincs burgonya, tojás és más népelelmezési cikk. A világ minden tájáról érkeznek áruk, de szervezetlenül. Ausztrál burgonya, spanyol tojás, később holland burgonya és kínai tojás. Ez jellemző az ellátásra. A sorban állás normális, bár állítólag most már jobb az ellátás, mint pl. öt évvel ezelőtt.”⁶¹

Utóbbi legfőbb oka a gyarmati időszakból örökölt fejletlen, archaikus mezőgazdasági rendszer, a termelőtevékenység ebből fakadó korlátozott kapacitása, valamint a probléma megoldására irányuló konstruktív és innovatív koncepciók hiánya volt. Emiatt Dunhill megállapítása szerint „a jemeni mezőgazdaság távolról

⁶⁰ Az 1968–1972 közötti időszak bér- és fizetéscsökkentései után rögzített díjazási skálákat vezettek be, ami a legtöbb fizetés esetében maximum 300%-ban maxímálta az eltérést. Ez az egyszerű gyári munkásokra vetítve azt jelentette, hogy a havi keresetük 25–75 jemeni dinár között ingadozott, ami akkori árfolyamon 72,5–217,50 dollárnak felelt meg. Mivel a városi nők az esetek többségében háztartásbeliek voltak, emiatt egy teljes családnak kellett megélnie ebből az összegből úgy, hogy az árak csak az 1970-es évek második felében 77%-kal emelkedtek. Jóval rosszabb volt a helyzet a szegényebb vidéki régiókban, ahol az agrárszektorban és a halászatban foglalkoztatott mintegy 180 000 munkavállaló egy főre jutó átlagos jövedelme az országos átlagbér felét sem érte el. Ezekben a régiókban emiatt a férfiak mellett gyakran a nőknek is munkát kellett vállalniuk a magasabb kereset reményével külföldre távozott férfiak pótlására és az otthon maradt család megélhetésének biztosítására, amelynek köszönhetően a mezőgazdasági munkások között a nők aránya akár 30%-ra is emelkedett az idénymunkák (pl. betakarítások) idején. Halliday 1979: 8; Stookey 1982: 87–88.

⁶¹ Dél-Jemen az elfogyasztott rizs, cukor és tea 100%-át, a búza 75%-át, a kukorica 50%-át, valamint a hús és zöldség 45%-át a világ minden részéről importálta, a behozataluk azonban nélkülözött bármilyen koordinációt. Ennek okán még a külföldiek részére fenntartott üzletekben is nemegyszer akár heteken át is hiánycikknek számítottak olyan alapvető népelelmezési cikkek, mint például a burgonya, a hal, a hús, a tojás vagy a mérsékeltégyövi gyümölcs. ÁBTL 3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918. Kivonat az 1980. április 25-én adott jelentésből; Stookey 1982: 82.

sem tudja biztosítani a szükséges élelmiszereket és reális terveik sincsenek, hogy megoldják a problémát”.⁶²

A földrajzi adottságok és a politikai környezet balszerencsés összjátékaként a csapadékszegény vidékeken a korszerű öntözéses művelés megoldhatatlan kihívásnak bizonyult a szükséges vízmennyiség rapszodikus rendelkezése állása miatt.⁶³ Utóbbi egyszerre fakadt a lehulló vízmennyiség tárolásának megoldatlanságából, valamint az észak-jemeni állammal fenntartott feszült viszonyból:

„Az öntözés egy része kutakból történik, más része az észak-jemeni vízgyűjtő területről érkezik. A két ország között semmiféle előrejelzési megállapodás nincs, így az évenként kétszer-háromszor lezúduló víz sok esetben katasztrófát okoz. A víz tárolására nem készültek fel, így a legnagyobb része a tengerben köt ki, kis hányadát tudják hasznosítani.”

Az öntözés megoldatlansága mellett további komoly problémát jelentett a mezőgazdasági tevékenység folytatására alkalmas területek rendezetlen tulajdonviszonya és átgondolatlan művelése, mivel a „nagyüzemi táblakialakítás a korszerűtlen öntözési mód miatt nem lehetséges”.⁶⁴ Ez azután természetszerűen vezetett a gépesítés heterogén mivoltához, aminek jeleként a „legkorszerűbb gépek mellett dolgozik a faeke”. Ehhez társult még a korszerűsítéssel kapcsolatos javaslatok konstans figyelmen kívül hagyása,⁶⁵ az egyes növény- és állatfajták termesztésére/tenyésztésére, illetve rögzített áron történő értékesítésére bevezetett állami monopóliumok,⁶⁶ valamint – minimális költségvonzata miatt – a külföldi segélyek kiemelt preferálása,⁶⁷ aminek a felhasználása azonban – az importtevé-

⁶² A mezőgazdasági termékek forgalmazásában visszatérő problémát jelentettek például a pazarló szállítási és tárolási gyakorlatok, valamint az állami szervezetek felkészületlensége a többlettermes kezelésére, ami emiatt sokszor a földeken rohad meg. Ismael–Ismael 1986: 97.

⁶³ A trópusi éghajlatú területen átlagosan 50 mm csapadék esett évente a meleg és párás tengerparti területeken, míg mintegy 400 mm a hegyvidékeken. Ennek okán az ország területének körülbelül 65%-a volt sivatag vagy puszta. Abdulsadiq 2021: 12.

⁶⁴ 1980-ban összesen 44 szövetkezeti gazdaság működött az országban a megművelhető földterületek 70%-án. Ezek a termelőszövetkezetek három, egymástól jól elkülöníthető kategóriára oszlottak az adott földterület felett élvezett állami tulajdonrész, illetve a megművelésére létrejött kollektív együttműködés szintje alapján. Mellettük további 35 állami gazdaság jött létre a földterületek 10%-án, míg a fennmaradó 20%-ot a paraszti magánbirtokok jelentették. Ismael–Ismael 1986: 86–87.

⁶⁵ Dunhill tapasztalatai szerint „az utóbbi évtizedben sok tanulmány készült a mezőgazdaság korszerűsítésével kapcsolatban – olasz, angol – a tanulmányok szinte felvágatlanul kerültek a kezembe, tényleges szerepük nincs”.

⁶⁶ A belső kereskedelem állami ellenőrzésének jegyében egy 1974-ben létrehozott árstabilizációs alap rögzítette például a búza, liszt, rizs, cukor, tejpor, ghí, étolaj és később a tea árát, ami alapján gyakorlatilag egyfajta fejadagolási rendszer működött a Népvédelmi Bizottságok ellenőrzése alatt. Bidwell 1983: 308; Brehony 2011: 66.

⁶⁷ A magyar ügynök szavait idézve: „A jelenlegi helyzet adminisztrálásában kimerül a mezőgazdasági irányítás szerepe, az egyetlen megoldást a külföldi segélyekben látják, ennek sem beruházási, sem szakember vonzata nincs, tehát a legolcsóbb.”

kenységhez hasonlóan – gyakran teljesen szervezetlenül történt.⁶⁸ Mindezek okán hiába képviselték a mezőgazdaságban dolgozók az ország teljes munkaerőbázisának kétharmadát, alig 20%-os volt a hozzájárulásuk GDP-hez.⁶⁹ Dunhill tapasztalatai alapján emiatt „komolyabb termelés – nem európai értelemben – csak a külföldi szakértők által irányított farmokon folyik”, ami azonban az igények töredékét sem tudta kielégíteni.⁷⁰

LAKHATÁSI- ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A JNDK-ban a lakáshelyzet még az élelmiszerellátásnál is kritikusabbnak számított, amelyen az 1972-es lakástörvény sem tudott érdemben javítani.⁷¹ A kiugróan magas bérleti díjak mellett a karbantartás hiánya miatt rohamosan romlott az ország 1967-es függetlenné válása előtt épült lakások műszaki állapota, a kevés, újonnan átadott ház pedig gyakorlatilag elérhetetlennek számított az átlagemberek számára, mivel „a néhány újonnan átadott ház javarészébe külföldiek költöztek. Egy-egy külföldi család hazaköltözését nagy lakásharc követi a jemeniek között, általában az új minisztériumi tisztségviselők kapják a kiürült lakásokat.” A lakossági igények kielégítésére az egyetlen megoldást a lakásépítések felgyorsítása jelenthette volna, a kivitelezési munkálatok azonban rendkívül lassúnak bizonyultak a perspektivikus elképzelések és a mérvadó külföldi hozzájárulások – pl. magyar házelemgyár létesítése – ellenére. Ennek egyik látványos következményeként „az úgynevezett ládavárosok az egész főváros területén megtalálhatóak, terjeszkedésük egyelőre megállíthatatlan”. Ez a helyi politikai vezetéssel szembeni korrupciós vádak megfogalmazása mellett az idegenellenességet is táplálta a társadalom perifériájára szorult helyi lakosok körében: „a külföldi szakértők sok lakást foglalnak el, ez ellenszenvet vált ki a lakásnélküliek nagy tömegénél.”

A szűkös elhelyezési lehetőségek mellett a viszonyok alacsony színvonalát jól jellemezte továbbá a közszolgáltatások megbízhatatlansága:

⁶⁸ Dunhill maga is megerősíti azokat a más forrásokban is felbukkant értesüléseket, amelyek szerint a dél-jemeniek gyakran használatba sem vették a segélyként leszállított modern felszereléseket: „Sok gépet láttam, melyeket két év alatt ki sem csomagoltak, így állóhelyzetben tönkrement a sós, párák levegőn.” Ugyanekkor az ország belső vidékein létesített gépkölcsonzó állomások a kiszabott feladataik alig 65–70%-át tudták teljesíteni a képzett személyzet, a szükséges felszerelések és a pótalkatrészek folyamatos hiánya miatt. Ismael–Ismael 1986: 97.

⁶⁹ Halliday 1979: 7.

⁷⁰ A baromfitenyésztés látványosan fejlődött a modern farmok építésének köszönhetően, a tojástermelés pedig rövid idő alatt több mint nyolcszorosára nőtt. A szarvasmarha tenyésztés azonban lassan fejlődött, a gabonatermelés a hazai igények kevesebb, mint felére volt elegendő, a hús-, tej-, és tojástermelés pedig a szükségletek mindössze 10–15%-át fedezte. Naumkin 2021: 5–6.

⁷¹ A törvény megszüntette a magánbérletet, amikor előírta, hogy a tulajdonosok kizárólag azt a lakóingatlant birtokolhatják, amiben életvitelszerűen tartózkodnak. Az egyéb lakásokat az állam kisajátította és alacsony díjjal bére adta. A kisajátítások kiterjedtek a külföldön tartózkodó munkavállalók magáningatlanjaira is, aminek nem várt következményeként jelentősen lecsökkent az általuk eszközölt hazautalások összege. Halliday 1979: 5; Brehony 2011: 66.

„A függetlenség előtt épült lakások műszaki állapota gyorsan romlik a megfelelő karbantartás hiányából. A víz és áramszolgáltatás megbízhatatlan. Az áramszolgáltatás terén radikális intézkedések történtek 1980 nyarán. Minden hivatalban és egyéb állami helyen – kivéve a kórházak – betiltották a légkondicionálók használatát, a vezetékeket egyszerűen levágták, ez a jelenlegi helyzet is.⁷² Ennek ellenére a hosszú, néha félnapos áramszünetek folytatódtak, ez még a diplomatanegyedet is sújtotta. Ilyen körülmények között komoly munkáról nem lehetett szó, áramszünet alatt gyakorlatilag szünetelt a munka.”

Amíg azonban a fővárosban az életfeltételek „csak” meglehetősen problémásnak számítottak, addig vidéken mindez már olyan kihívásnak bizonyult, hogy ott „életszínvonalról beszélni nem lehet, csak létfenntartásról”. Az országon belüli légiközlekedés Dakota gépekkel biztosították, míg az úthálózat – és az azon közlekedő Ikarus buszok – mindössze a nagyobb településeket érintette, míg a többi helységet gyakran még a terepjárók sem tudták megközelíteni. Ráadásul „az országon belüli utazás korlátozott, ellenőrző pontokon csak engedéllyel lehet átjutni, a jemenieket vámvizsgálatnak is alávetik”, ezáltal az ott élőkön kívül csak nagyon ritkán kereste fel kívülálló ezeket a területeket.

A modern világtól elszigetelődve ezekben a régiókban még a 20. század második felében is gyakorlatilag középkori állapotok uralkodtak, amelyeket elsősorban a hagyományok és az önfenntartás határoztak meg. Ennek következtében „egészségügyi ellátás gyakorlatilag vidéken nincs, kuruzslók küzdenek a szemmel verés ellen. Áram nincs, kultúráról beszélni sem lehet”,⁷³ gépjárművek helyett pedig öszvérrel és tevével közlekedtek, amelyeknek „nagy tisztelete és ára van, szinte a társadalmi rétegződést határozzák meg. Gyógyításukról vidéken szintén a kuruzslók gondokodnak.”

Eközben a helyi törzsek meglehetősen ellenségesen viselkedtek a lakóhelyükre tévedt idegenekkel szemben. Így a szovjet hidrológusok, talajfúrók és -szakértők, valamint agronómusok hiába végeztek a helyi adottságokhoz képest elismerésre méltó munkálatokat és építettek vízügyi műtárgyakat, valamint működtek közre állami gazdaságok létesítésében.⁷⁴ A kivitelezett beruházások – két-

⁷² A direktíva munkamorálra és produktivitásra gyakorolt következményeit jól sejteti, hogy a hőmérséklet nemegyszer 45–48 Celsius fok között ingadozott árnyékban, miközben a relatív páratartalom 90%-os volt. Makkos 1980: 13.

⁷³ Tény ugyanakkor, hogy az ország többi részén sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet, ahol az 1980-as évek elején a becslések alapján mintegy 2 millió fős összlakosságra összesen 2952 kórházi ágy jutott. A rendelkezésre álló egészségügyi ellátás korlátozottsága, az orvosok csekély száma (átlagosan 1,1 doktor 10 000 főre vetítve), valamint a rendszeresen visszatérő betegségek és járványok (pl. vérhas vagy malária) miatt a várható élettartam még ekkor is 45 év volt a magas halálozási aránynak köszönhetően. A helyzet különösen kritikus volt a csecsemők körében, ahol az 1000 főre vetített nyers halálozási ráta értéke 152 volt országos szinten, regionális szintre vetítve pedig 398 két tartományban is, és 364 egy harmadikban. Allman 1980: 289; Lackner 1985: 141–144; Abdulsadiq 2021: 18–19.

⁷⁴ A dél-arábiai államban az 1980-as évek elejére szovjet segítséggel kilenc vízgyűjtő gát és mintegy 100 km hosszúságú öntözőcsatorna épült, valamint mintegy 70 000 hektár földterületet vontak

ségtelen jelentőségük és országos pozitív hozadékuk ellenére – egyes területeken még kilátástalanabbá tették a helyi közösségek amúgy is sanyarú megélhetését, „így az itt gazdálkodók ellenséget látnak a fehér mérnökökben”.⁷⁵

A KÜLFÖLDI SZAKÉRTŐK MEGÍTÉLÉSE A HELYIEK KÖRÉBEN

A külföldi államok közül vitathatatlanul a Szovjetunió nyújtotta a legszélesebb körű és legnagyobb horderejű segítséget a dél-jemeni állam számára, amelynek szakértői „szinte minden szakmában jelen vannak”.⁷⁶ Dunhill tapasztalatai szerint azonban – a magyar kolóniával ellentétben – „meglehetősen elzárkózottan élnek” és az idegenekkel való kapcsolattartást pedig szigorúan szabályozták. A „bűnös imperialista csábítás” veszélyének kiküszöbölésére

„külföldiek látogatását engedélyhez kötik náluk, az engedély megadását előzetes felvilágosító beszélgetéshez kötik, így gyakorlatilag nem járnak külföldiek társaságába. Bevásárlás, strandolás, mozilátogatás stb. csoportos formában történik. Dollárral vagy más konvertibilis valutával nem rendelkeznek, fizetésüket jemeni dinárban kapják.”

A szovjetekhez hasonló gyakorlatot követtek a keletnémet szakértők is, akik szintén szerteágazó tevékenységet folytattak a dél-jemeni állam területén, igaz jóval csekélyebb létszámban. Dunhill tudomása szerint „az NDK szakértők főleg a belügyi munkák megszervezésében vannak foglalkoztatva”.⁷⁷ Melléjük a többi szocialista állam csak elenyésző számú szakértővel képviseltette magát az országban: „Néhány cseh és bolgár szakértőről tudok, akik konkrét feladatokkal érkeztek. Román szakértőt csak egyet ismerek, a FAO-nál dolgozik, lengyel szakértővel

be a mezőgazdasági termelésbe. Naumkin 2021: 6.

⁷⁵ Dunhill személyesen is megtapasztalta ezt, amikor a „legelmaradottabb helyeken is előfordult, hogy műszereimet meglátva »ruszi« felkiáltással kőzapporral fogadtak”.

⁷⁶ A Szovjetunió mellett, hogy a dél-jemeni állam legfőbb külföldi hitelezőjének számított, az 1980-as évek elején egymaga több mint 1000 szakértőt foglalkoztatott legkevesebb 50 különböző gazdasági projekt megvalósításán és a kőolajkutatásban. Ehhez társultak még a katonai tanácsadók, hozzávetőleg ugyanekkora létszámmal. Kétségtelenül túlzásnak tekinthető az a Dunhill által felelgetett szóbeszéd, ami mintegy 60 000 főre becsülte a JNDK-ban élő szovjet szakértők számát. Cigar 1985: 778.

⁷⁷ Az NDK szakértők száma 37 fő volt az 1979/1980-as évben, akiknek mintegy fele mezőgazdasági területen működött. Személyes tanácsadójuk működött emellett az ipariügyi és a pénzügyminiszter, valamint a Kereskedelmi Ellenőrző Bizottság elnöke mellett. Ezen felül legalább 20 szakemberük dolgozott még az oktatás területén, valamint a Stasi külön tanácsadókat delegált a saját állományából a helyi belügyi szervek munkájának koordinálására és hatékonyságának növelésére. MNL-OL-XIX-J-1-j TÜK. 70. d. 70-5/003815/1979. A JNDK és a szocialista országok gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos stb. együttműködése, 1979. május 26. Az NDK dél-jemeni szerepvállalásáról részletesebben: Müller 2015.

nem találkoztam.”⁷⁸ A magyar ügynök ugyanakkor már csak szóbeszédeket hallott a kínai kiküldöttekről, akiket maga nem is látott, mivel „velük nincs mód találkozni, még az utcán sem láthatóak”.⁷⁹

A szovjet kiküldöttek távolságtartó magatartása kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy a jemeni átlagemberek komoly fenntartásokkal viseltettek népes kolóniájuk tagjai iránt, amit nemegyszer nyíltan ki is mutattak.⁸⁰ Az egyszerű jemeniek a számukra ismeretlen fehér bőrű embereket idővel már megkülönböztetés nélkül „megkiabálják, hogy »ruszi«” és különféle módon diszkriminálták. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ez az elutasítás jóval visszafogottabban vagy egyáltalán nem volt tapasztalható a többi szocialista állam kiküldöttének az esetében.⁸¹

Ez a fajta megkülönböztetés jól tetten érhető volt a munkahelyeken is, ahol „megkülönböztetett figyelemmel segítik a nyugati szakértőket” a szocialista országbeliekkel szemben annak ellenére, hogy az utóbbiak munkájának színvonalát és eredményeit még a jemeniek is elismeréssel méltatták.⁸² A helyi illetékesek számára emellett különösen vonzó volt a szocialista szakértők relatíve alacsony munkadíja, ami természetesen növelte a folyamatosan költségvetési problémákkal küzdő dél-jemeni adminisztráció igényét a szocialista szakértők tudásának és közreműködésének intenzívebb és szélesebb körű igénybe vételére, értelemszerűen a nyugati szakértők foglalkoztatásának rovására. Ez a helyzet, ha nyílt konfrontálódásra nem is, mindenestre nézet- és érdekelletétre gyakran adott okot a kül-

⁷⁸ A tartós kiküldetésen résztvevő szocialista – pl. román vagy csehszlovák – kiutazók többsége vagy geológusként dolgozott, vagy a helyi mezőgazdaság fejlesztésébe kapcsolódott be, míg a kubaiak baromfifarmok létesítése mellett főleg tanárokat, orvosokat és katonai tanácsadókat küldtek. Velük ellentétben a főleg turisztikai területen közreműködő bolgárok csak az általuk koordinált beruházások kivitelezésének idejére küldtek szakembert a JNDK-ba. MNL-OL-XIX-J-1-j TÜK. 70. d. 70-5/003815/1979. A JNDK és a szocialista országok gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos stb. együttműködése, 1979. május 26; Ciger 1985: 778.

⁷⁹ Peking dél-jemeni befolyása Szalim Rubai Ali elnök – és a kínai modell általa szorgalmazott követése – 1978 júniusáig volt meghatározó, utána viszont jelentősen visszaszorult, párhuzamosan a dél-jemeni–szovjet kapcsolatok szorosabbá válásával. A kínai közreműködés észrevehető csökkenése ellenére a kínai technikusok népszerűsége töretlenül bizonyult a helyi lakosság körében, nem utolsósorban a segítségükkel átadott mészúrai textilgyárnak köszönhetően, ami az ország legnagyobb üzemének számított. Emellett nekik volt köszönhető az Ádent Mukallával összekötő 315 mérföldes út elkészülte, de ezen túl bővítettek sógyárat, valamint felépítettek egy szerszám- és gépgyárat, illetve egy kórházat is a fővárosban, amit azután saját személyzettel működtettek. Halliday 1979: 16; Bidwell 1983: 293–294; Brehony 2011: 84.

⁸⁰ Dunhill visszaemlékezése szerint „jellemző a szovjet szakértők és azok családjának »nemszeretése«.”

⁸¹ Dunhill a szovjetek iránti negatív attitűd illusztrálására saját személyes tapasztalatára hivatkozik, ami szerint „üzletben akkor szolgálnak ki rendesen, ha közlöm, hogy magyar vagyok”.

⁸² Dunhill egyoldalú közlése alapján a magyar kiküldöttek szakmai színvonalát a jemeniek általában közepesnek vagy jónak ítélték. Mivel ez más független és objektív forrásból nem nyert megerősítést, ezért ezt – a magyarok szakértelmének és érdemének megkérdőjelezése nélkül – fenntartásokkal kell kezelni. Még ennél is nagyobb óvatossággal kell kezelni azonban Dunhill azon – inkább a politikai elvárásoknak, semmint a realitásoknak megfelelő – kijelentését, ami szerint a magyarok voltak a „legelismertebb szocialista országbeli szakértők” Dél-Jemenben.

földiek között, ami a magyarok esetében alapvetően úgy volt jellemezhető, hogy „összehasonlítva, körülbelül 1/3-át keresi egy magyar szakértő egy vele azonos munkakörben dolgozó nyugati szakértővel szemben. A nyugati szakértők ennek minden lehetséges alkalommal hangot is adnak.”

Tény ugyanakkor az is, hogy a szocialista államok minden erőfeszítésük ellenére sem tudtak teljességgel megfelelni a JNDK szerzteágazó igényeinek. Az ádeni vezetés „költséghatékony” hozzáállása ellenére emiatt

„a nyugati országokból fel-fel tűnik gyakorta szakértő vagy szakértő csoport. Állandó jelleggel az AGIP van jelen, a PHILIPS és egy angol útépítő mérnökség, akik az ÁDEN–Szanaa utat építik. A BP olajfinomítóból és annak kórházából 1979–80-ban távoztak az utolsó angol szakemberek, jelenleg csak egy angol ápolónőről van tudomásom. Az időlegesen megjelenő nyugati szakértők a vízgazdálkodásban, mezőgazdaságban és a halászatban dolgoznak. Ezenkívül nagy és vegyes állampolgársággal képviselteti magát az ENSZ és annak különböző szakmai csoportjai, a szakértők szerződéseit évenként újítják meg.”

A Föld többi részéről érkező munkavállalók között említésre méltóak voltak még a főleg egészségügyi területen tevékenykedő indiaiak, valamint a kubai tanárok a felsőoktatásban. Az arab országokból származó munkaerőt elsősorban a származási országukban bekövetkezett politikai krízis következményei miatt elmenekült személyek alkották: „így érkezett 1979 tavaszán nagy számú iraki menekült, de jelentős részük később más országokba telepedett át.” Legvégül Dunhill említést tesz Japánról is, ami döntően technikai termékek kereskedelmével foglalkozott.

Külön érdekesség a magyar ügynök leírásának azon része, amely a JNDK-ban működő diplomáciai képviselőkre utal. Jól érzékelteti ugyanis az arab állam nemzetközi elfogadottságát az, hogy „a fejlett tőkés országok közül az Egyesült Államoknak és a skandináv államoknak nincs képviselője. Az amerikai kontinensről csak Kubának van követsége.” A beszámoló megerősíti egyúttal azokat a korabeli híreket is, amelyek az ádeni vezetés és a különböző terrorszervezetek együttműködésével kapcsolatban merültek fel: „Tevékenyen működött a Polisario⁸³ és jelenleg is tevékeny a Palesztin Felszabadító Front⁸⁴ Jasszer Arafat vezette szárnya. Működésükben visszatetsző, hogy rendkívül gazdag külsőségek között dolgoznak a menekülttáborokban lakó, éhező népükért.”

* * *

⁸³ A Polisario Front többségében a nyugat-szaharai régió bennszülött saharai nomádjaiból álló politikai-katonai szervezet. Nacionalista felszabadító mozgalomként 1973 óta küzd a Saharai Arab Demokratikus Köztársaság létrehozása érdekében. A Marokkóval folytatott fegyveres küzdelem helyét 1991-től inkább erőszakmentes polgári akciók vették át.

⁸⁴ Pontosabban Palesztin Felszabadítási Szervezet. 1964-ben alakult meg az Izrael által megszállt palesztin területek felszabadításának céljával, melynek elérésére számos merényletet követett el izraeli és nyugati célpontok ellen.

Dunhill jelentései alapján megállapítható, hogy az 1967-ben függetlenné vált dél-jemeni állam rendkívül elmaradott gazdasági feltételekkel rendelkezett, amin tovább súlyosbított a rendelkezésre álló erőforrások korlátozottsága. Ezek a körülmények voltak alapvetően az okai azoknak a progresszív folyamatoknak, amelyek gyakorlatilag a társadalmi élet minden spektrumát lefedték. Az önálló gazdasági háttér megteremtése, az alapszolgáltatások országos elérhetőségének biztosítása, sőt nemegyszer magának az állam működésének a biztosítása azonban önerőből lehetetlen feladatnak bizonyult. Az arab állam emiatt tekintélyes külföldi segítségnyújtásra szorult, amit elsősorban a szocialista országok biztosítottak számára. A különböző támogatási formákban magyar szakértők is elismerésre méltó szerepet vállaltak.

A jelen írásban összegzett tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy az ideológiai sorsközösség ellenére a kulturális/mentális különbségek és a berögzült helyi hagyományok tovább éltek. Ez a szűkös anyagi erőforrásokkal, a tapasztalat hiányával, az oktatás alacsony színvonalával, valamint az ellenséges regionális–nemzetközi környezettel párosulva erősen éreztette hatásait az országban dolgozó külföldi állampolgárokkal, így a magyar szakértőkkel szemben is. A két kultúra találkozását megnehezítette, hogy a hatályos dél-jemeni törvények miatt gyakorlatilag szakadék alakult ki a helyi társadalom együttműködésre vagy akár csak párbeszédre hajlamos tagjai és az egyéb országból származó állampolgárok között, ami kizárólag a munka jellegű kapcsolatokban engedett csekély mozgásteret, míg a magánszférában történő, ellenőrizetlen érintkezést igyekezett szigorúan ellehetetleníteni. Ennek természetes következményeként az „otthonról hozott” leegyszerűsítő, nemegyszer diszkriminatív sztereotípiák nemcsak tovább éltek, hanem a felszínes és egyoldalú benyomások alapján még megerősítést is nyerhettek, ami több helyen is világosan tetten érhető Dunhill jelentéseinek hangnemében és az állításait alátámasztani hivatott példákban. Mindezek alapján megállapítható, hogy a globalizációs hatás, azaz a különböző vallások, kultúrák és ideológiák találkozása és egymásra hatása legfeljebb a Föld különböző országaiból és pontjairól származó kiküldöttek között merülhetett fel, akiket gyakran a helyi körülmények és a lakosság elzárkózása egyfajta sorsközösség felvállalására kényszerített.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL)

3.2.5. O-8-399. Tihama – Jemeni magyar kolónia operatív védelme. 15-OD-4918.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-j-70 Külügyminisztérium iratai. TÜK iratok. Jemen

XIX-J-1-k-70 Külügyminisztérium iratai. Általános iratok. Jemen.

- Makkos István 1980: Külföldről jöttem... A nővérekék férfiak. *Világ Ifjúsága* (34.) 9. 13.
- N. N. 2023: Az elmúlt 45 évben végzett tevékenységünk. In: *A Tesco Consulting története*. <http://tescoconsulting.hu/cegunkrol/hirek/tortenetunk2.html> – utolsó letöltés: 2024. november 24.
- Szokács László 1983: Vízügyi munkák a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságban. *Magyar Vizgazdálkodás* (23.) 3. 6–7.
- Ibrahim, Mussa – Kéri István – Hollósy Tiborné – Krajczár Imre – Nádas László 1978: Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság. *Magyar Filmhíradó*, 1978. október. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=22159> – utolsó letöltés: 2024. június 30.
- Szabó László 1975: Losonczy Pál látogatása Szomáliában és Jemenben. *Magyar Filmhíradó*, 1975. november. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21683> – utolsó letöltés: 2024. június 30.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abdulsadiq, Ahmed Ali 2021: Problems of Development Planning in the People's Democratic Republic of Yemen. In: Pridham, B. R. (ed.): *Economy, Society & Culture in Contemporary Yemen*. London, 12–21. <https://doi.org/10.4324/9781003165156-2>
- Allman, James 1980: The Demographic Transition in the Middle East and North Africa. *International Journal of Middle East Studies* (12.) 3. 277–301. <https://doi.org/10.1017/S0020743800026313>
- Bidwell, Robert 1983: *The Two Yemens*. Harlow – Boulder.
- Brehony, Noel 2011: *Yemen Divided. The Story of a Failed State in South Arabia*. London. <https://doi.org/10.5040/9780755608171>
- Cigar, Norman 1985: South Yemen and the USSR: Prospects for the Relationship. *The Middle East Journal* (39.) 4. 775–795.
- Cigar, Norman 1990: Islam and the State in South Yemen: The Uneasy Coexistence. *Middle Eastern Studies* (26.) 2. 185–203. <https://doi.org/10.1080/00263209008700814>
- Gart, Murray J. 1989: South Yemen New Thinking in a Marxist Land. *Times* January 9. 1989. 35–36.
- Halliday, Fred 1979: Yemen's Unfinished Revolution: Socialism in the South. *MERIP Reports* (81.) October, 1979. 3–20. <https://doi.org/10.2307/3011541>
- Ismael, Tareq Y. – Ismael, Jacqueline S. 1986: *The People's Democratic Republic of Yemen. Politics, Economics and Society*. London.
- Kutschera, Chris 1982: L'étoile rouge pâlit-elle à Aden? *Le Monde Diplomatique*, October 1982. 22–23.
- Lackner, Helen 1985: *P.D.R. Yemen. Outpost of Socialist Development in Arabia*. London.
- Molyneux, Maxine 1981: Socialist Societies Old and New: Progress Towards Women's Emancipation? *Feminist Review* (8.) Summer 1981. 1–34. <https://doi.org/10.1057/fr.1981.8>
- Müller, Miriam M. 2015: *A Spectre is Haunting Arabia. How the Germans Brought Their Communism to Yemen*. Bielefeld. <https://doi.org/10.14361/9783839432259-021>

- Naumkin, V. V. 2021: Evaluation of Socio-Economic Development in the People's Democratic Republic of Yemen. In: Pridham, B. R. (ed.): *Economy, Society & Culture in Contemporary Yemen*. London, 1–11. <https://doi.org/10.4324/9781003165156-1>
- Stookey, Robert W. 1982: *South Yemen. A Marxist Republic in Arabia*. Boulder.